

Vasné Tóth Kornélia

Nemzetközi tudományos ex libris konferencia Krakkóban (2017)

Nagy örömmre szolgált, hogy 2017. november 15-én az Országos Széchényi Könyvtár képviseletében előadóként részt vehettem a lengyelországi „*Ex libris: mark of ownership – piece of art*” (*Ex libris: tulajdonjegy – műalkotás*) című, az ex libris tulajdonosjelölő voltát és művészi szempontú megközelítését egyaránt taglaló tudományos konferencián Krakkóban. A szervező a krakkói Pedagógiai Egyetem volt, mely a helyszínt is adta.

Az előadóterem előtt található kis ex libris kiállítás lengyel grafikusok (Jerzy Bandura, Witold Chomicz, Wiktor Langner, Tyrsus Wenhrynłowicz, Jerzy Napieracz stb.) ex libriseiből mutatott be válogatást. A résztvevők megkapták az előadások absztraktját tartalmazó kiadványt a krakkói Pedagógiai Egyetem kiadásában, emellett az egyetem életéről szóló könyvet, ex libris katalógusokat és stílszerűen egy 2017-es, a konferenciára tervezett ex librist, Magdalena Koziak-Podsiadlo intaglio technikával készült alkotását.

A konferencia megrendezésének ihletője az volt, hogy a 2017-es év kiemelkedő a lengyel ex libris élet szempontjából, ugyanis 500 évvel ezelőtt készítették a második ismert lengyel ex librist, Maciej Drzewicki (1467–1535) gnieźnói érsek, Lengyelország primása számára. Egyébként az első ismert ex libris is hozzá köthető, mely 1516-ban Hieronymus Victor bécsi nyomdájában készült. Vietor tekinthető az egyik legfontosabb korai könyvnyomtatónak Lengyelországban. 1508-ban költözött Bécsbe, itteni pályafutása alatt is fenntartotta a kapcsolatot Krakkóval, majd 1517-ben visszatért hazájába.

A konferencia középpontjában az ex libris 500 éves története, tulajdonosi, tulajdonjogi vizsgálata állt, és annak elemzése, milyen szerepet tölt be a művészek, művészettörténészek, könyvgyűjtők és bibliofilek tevékenységében. A lengyel mellett a külföldi (köztük a magyar) ex libris története, jövője, a vele kapcsolatos történelmi és művészi kutatások, a gyűjtésükkel kapcsolatos tapasztalatok is szóba kerültek. Az ex libris eredeti funkciójának – a könyvhöz kötődésnek – elvesztése új szerepköröket hozott a műfaj számára, önálló gyűjtési területté vált. Az egy napos rendezvényen az ex libris tematikai, származásbe-

li sokfélesége, történelmi forrásértéke került mélyreható bemutatásra. Lehetőség nyílt a többdimenziós kutatási eredmények cseréjére, a nemzetek közti párbeszédre, a kapcsolatépítésre. A Podkowa Leśna-i Városi Könyvtár igazgatónőjétől megtudtam például, hogy 2018-ra magyar ex libris tárlatot szerveznek, ennek katalógusát számomra is elküldik. Én 2015-ben és 2016-ban megjelent ex libris témájú könyveimből ajánlottam fel egy-egy példányt a krakkói Pedagógiai Egyetem könyvtára számára.

A nemzetközi konferencián a vendéglátó Lengyelország mellett tervezetten Törökországból, Ukrajnából, Kazahsztánból, Finnországból, Portugáliából vettek részt az ex libris téma szakértői, egyetemi tanárok, tudományos kutatók, könyvtárosok, muzeológusok. A külföldiek közül végül Portugália és Kazahsztán képviselője nem érkezett meg, így nélkülük zajlott a külföldi szekció. A többi 20 előadó lengyelországi volt, Krakkó, Varsó, Łódź, Katowice, Toruń, Poznań, Wrocław, Kalisz stb. városokból, különböző intézmények képviseletében. Az előadások angol, illetve lengyel nyelven hangzottak el. Ismertéseket hallhattunk a lengyel, a török és a finn ex libris történetéről, az ukrán ex librisek gazdag motívumkincséről, jeles intézményi és magán ex libris kollekciókról és gyűjtőkről világszerte. Kapcsolódó témaként a nyomdászat, a bibliofília, a filatélia, a numizmatika, sőt heraldika is szóba került. Az ex libris készítés technikái közül a hagyományos magas- és mélynyomás, síknyomás mellett szó esett a napjainkban terjedő, és egyre népszerűbb számítógépes eljárásról.

Külön előadás mutatta be a lengyelek közül Jan Ziarno (1575–1626) nyomdász műveit, Eugeniusz Józef Stankiewicz (1942–2011) grafikus ex libris munkásságát, Antoni Szczepan Brosz (1910–1978) bibliofilt, ex libris gyűjtőt, a szláv nyelvek fordítóját. Brosz negyven éven keresztül mintegy 20 ezer ex librist gyűjtött össze, ezek közt számos könyvjegy a nevére szól. Janusz Dunin-Horkawicz (1931–2007) bibliofil-gyűjtői munkásságáról is hallhattunk egy összegzést.

A világi gyűjtemények (mint a varsói és a krakkói Nemzeti Múzeum, a krakkói Műszaki és a Pedagógiai Egyetem, a varsói Egyetemi Könyvtár, a kaliszi A. Parczewski Pedagógiai Könyvtár, a poznańi Történelmi Intézet stb.) mellett egyházi könyvtár is bemutatta ex libris gyűjteményét: az első önálló lengyel egyházi tartomány, a gnieźnói érsekség archívuma. A lublini Könyvgyűjtők Társasága is bemutatkozott, a tagok számára készített ex librisekkel.

Az ex libris teoretikus megközelítései közül elméleti előadásokat hallhattunk a könyvjegyek szemantikai megközelíthetőségéről, az ex librisről mint az önmegvalósítás, önkifejezés eszközéről, és szerepéről a posztmodern korban.

Én Magyarországot, a magyar ex libris életet és kutatást képviselve az első, külföldi szekcióban szerepeltem. „*The Hungary-related Bookplates of the Rudomino Library of Moscow in a Hungarian and International Context*” (*A moszkvai Rudomino-könyvtár hungarika ex librissei hazai és nemzetközi kontextusban*) címmel tartottam angol nyelvű előadást, melyben a moszkvai Rudomino-könyvtárbeli hungarika ex libris kutatásom főbb eredményeit vázoltam fel. A magyar vonatkozások mellett nagy hangsúlyt helyeztem az ex librisek nemzetköziségére, ezen belül főként a lengyel–magyar ex libris élet kapcsolódási pontjaira a XX. század második felében. Utóbbiban kiemelkedő szerepet játszottak a nemzetközi ex libris kongresszusok – melyeken mindkét ország képviseltette magát –, és a kölcsönösen megrendezett magyar–lengyel ex libris kiállítások.

Az előadás angol nyelvű változatából tanulmány készül, mely a krakkói Pedagógiai Egyetem jövő évi tanulmánykötetében fog megjelenni.¹

Vasné Tóth Kornélia előadása Krakkóban

A moszkvai Rudomino-könyvtár hungarika ex librisei hazai és nemzetközi kontextusban²

Prezentációm konkrét tárgyát, vizsgálati korpuszát a moszkvai Rudomino Összorosz Állami Idegennyelvű Könyvtár Ritka Könyvek Osztályán fellelhető ex libris anyag (4585 db grafika) hungarika könyvjegyei jelentik. A kutatásra, egy hónapos moszkvai tartózkodásra a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj elnyerése adott lehetőséget a számomra 2010-ben. E témából doktoráltam 2014-ben, monográfiát írtam, mely 2015-ben az Országos Széchényi Könyvtár és a Gondolat Kiadó gondozásában jelent meg *A moszkvai Rudomino-könyvtár hungarika ex librisei hazai és nemzetközi kontextusban* címmel.³

Kutatásom fő célja a hungarika ex librisek elemzése volt. A kutatás területi, nyelvi, személyi, illetve tartalmi hungarikumokra egyaránt irányult, azaz olyan ex librisekre, melyek magyar grafikus alkotásai, és/vagy magyar tulajdonos számára készítettek, és/vagy magyar nyelvűek, és/vagy tartalmukban Magyarországra utalók. A kutatás fókuszában álló további kérdések: a hungarika ex librisek készítőinek szociológiai-demográfiai vizsgálata, a foglalkozás, az életkor, illetve a nemek szerinti arányok bemutatása, az intézmények és magánszemélyek számára készült ex librisek viszonya. A hungarika szempontból érdekelt, nem magyar nemzetiségű gyűjtők, illetve ex libris készítőik nemzetiség, foglalkozás szerinti bemutatása nemzetközi szempontból is nagy jelentőséggel bír, ráirányítja a figyelmünket a külfölddel való főbb kapcsolódási pontokra.

Az ex librisek művelődéstörténeti vonatkozásainak feltárásával, nemzetközi kontextusba helyezésével betekintést nyújtok a 20–21. század ex libris kultúrájába: nagyobb ex libris társaságok, gyűjtemények a világban stb. Mindezekkel céloom a hazai exlibrisológiai kutatások területeinek kiszélesítése, az ex libris beemelése a tudományos vizsgálat tárgyát képező korpuszok körébe. Az ex libris készítettők, tulajdonosok beazonosítása ilyen jellegű összefoglaló munkák hiányában különösen sok háttérkutatást igényelt. A nemzetközi kontextus megteremtéséhez felvettem a kapcsolatot több külföldi intézménnyel, szervezettel, részt vettem nemzetközi kongresszusokon.

A kutatómunka eredményei közül meghatározónak bizonyult a gyűjtemény létrehozójának beazonosítása. Ő *Jevgenyij Nyikolajevics Minajev* (1899–1980, E. H. Миняев) moszkvai művészettörténész, műgyűjtő, szakíró, bibliofil. Szerkesztett kb. 20 ex librisről szóló könyvet, több átfogó jellegű munkát, katalógust, mappát, monográfiát, köztük a korabeli szovjet ex libris művészetről átfogó képet adó *Ekszlibrisz. Szovetszkij Hudozsnyikov* (1966) címűt. Bemutatta J. Ny. Goljakovszkij, J. O. Burgunker, M. V. Matorin munkásságát. Gyűjteménye további egységei fellelhetők a Puskin Szépművészeti Múzeumban és a Jaroszlav Képzőművészeti Múzeumban is. Utóbbi állományában kb. 25 ezer a Minajevtől származó ex libris anyag. Egyik múzeum sem foglalkozott a Minajev-gyűjtemény részletekbe menő, elemző feldolgozásával – jelen kutatás ezért újszerű eredményekkel szolgál mind az exlibrisológia, mind a könyvtártudomány számára. Minajev nevére szóló ex librist készített N. V. Burmagin, G. Kravcov, A. T. Nagovicin. Minajev két ex librise szerepel az Országos Széchényi Könyvtár állományában is.

A Rudomino-könyvtár által őrzött Minajev-gyűjtemény áttekinthető rendszerét kisgrafikai mappák és szabadlapos albumok adják. A 39 db, országok szerint rendezett mappa összesen 3911 darab ex librist, illetve alkalmi grafikát tartalmaz. A mappák közül 5 a teljesen magyar vonatkozású, azaz hungarika anyag. Ezek mellett még egy mappa nagy százalékka is magyar anyagnak bizonyult. Ehhez adódik még a 32 db szabadlapos albumban szereplő 6 db hungarika.

A Minajev-gyűjtemény rendezettsége nemzetközileg széles spektrumot mutat, a szereplő országok: Anglia, Ausztria, Belgium, Csehszlovákia, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Japán, Jugoszlávia, Kanada, Kína, Lengyelország, Magyarország, Németország, Norvégia, Olaszország, Románia, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szovjetunió, USA. Lengyelország szerepel a legtöbb lappal. E sorban Magyarország is kiemelkedő arányt képvisel, ami a magyar–oroszl kapcsolatok erőteljes meglétét mutatja a vonatkozó időszakban, ez a Rudomino-könyvtár hungarika ex librisei készítése idejét tekintve az 1960–70-es évek. Ekkoriban az ex libris élet élénkülésének lehetünk tanúi nemzetközi szinten is (megalakuló egyesületek, a FISAE létrejötte, szakirányú folyóiratok megjelenése stb.). E sorba illeszkedik az 1959-ben megalakuló magyar Kisgrafika Barátok Köre tevékenysége, mely szervezet jó kapcsolatban állt az orosz Minajevvel is, akinek ex libris gyűjteménye a nemzetközi rendszerű gyűjtemények és a hungarikakutatás mintapéldája.

A hungarika ex librisek feltárására irányuló kutatás főbb eredményei számadatokban: a Rudomino-könyvtárban őrzött Minajev-gyűjtemény 4585 darab kisgrafikájából 784 bizonyult hungarikának, mely a teljes anyag 17%-a, jelentős arány. Az ex libris készítőket, a grafikusokat nézve a gyűjteményben összesen 80, nemzetközileg elismert magyar grafikus ex librisei szerepelnek, a legnagyobb példányszámban: Fery Antal, Drahos István, Stettner Béla, Bordás Ferenc, Menyhárt József, Nagy László Lázár, Tempinszky István,

Takács Dezső, Nagy Árpád, Diskay Lenke stb. alkotásai. A magyar grafikusok összesen 677 ex librise átfogó képet nyújt az 1960–70-es évek könyvjegyművészetéről.

Számos külföldi grafikus készített magyar gyűjtőnek ex librist. Közülük 36 művész szerepel a Rudomino- könyvtár állományában, összesen 109 ex librisszel, ill. alkalmi grafikával; a legnagyobb példányszámban a lengyel Józef Szuszkiewicz, Bronislaw Tomecki, Malgorzata Korolko, a német Fritz Kühn, az osztrák Franz von Bayros, a szovjet-orosz grafikusok közül Jevgenyij Nyikolajevics Tyihanovics, Jevgenyij Nyikolajevics Goljakovszkij, Anatolij Ivanovics Kalasnyikov, Konstantin Kozlovskij.

A magyar–lengyel kulturális együttműködés több évszázada végigkíséri a két nép történetét.⁴ A 20. század második felének ex libris életét tekintve a két ország közti kapcsolat kiépítésében nagy szerepe volt Lippóczy Norbertnek (1902–1996)⁵, a magyar származású, Tarnówban élő ex libris gyűjtő borásznak, aki adományával megalapozta a Magyar Mezőgazdasági Múzeum szőlős-boros ex libris gyűjteményét. Az 1964-es krakkói X. Nemzetközi Ex libris Kongresszuson 26 magyar gyűjtő és grafikusművész vett részt, itt alkalmuk nyílt megismerkedni lengyel művészekkel. 1965-ben Tarnówban megrendezték az első lengyelországi magyar ex libris kiállítást, Lippóczy Norbert és Józef Szuszkiewicz közreműködésével. 1966-ban Budapesten a Lengyel Kultúra Házában az Országos Széchényi Könyvtár és a Malborki Múzeum által közösen szervezett nagy sikerű lengyel ex libris kiállítás is a kapcsolatok folytonosságát szolgálta.⁶

A tarnóvi Józef Szuszkiewicz (1912–1982) ex libriseinek világát a tájképek, csendéletek mellett főleg a portrék jellemzik. Technikában a fametszetek vannak többségben. Műveivel 1950 óta szerepelt hazai és külföldi kiállításokon, biennálékon, Magyarországon Veszprémben.⁷ A tarnóvi Magyarbarátok Társasága részére készített 1961-es ex librise Bem József altábornagy képmásával és Tarnów város félholdas-csillagos címerével a magyarok számára is sokat jelent. Lippóczy Norbert és családja számára készített könyvjegyeiből több is szerepel a Minajev-gyűjteményben.

Adrzej Waclawczyk (1946–) a lengyel grafikusok egyesületének, a RYS-nek aktív tagja⁸, 1965 óta foglalkozik ex libris készítéssel. A Minajev-gyűjteményben több, a budapesti XIII. Nemzetközi Ex libris Kongresszusra készített lapja szerepel, a többség Lech Kokociński lengyel numizmatikus, bibliofil gyűjtő nevére szól.

Zbigniew Dolatowski (1927–2001) lengyel építészmérnök, autodidakta grafikus fába, linóba és műanyagba metszette ex libriseit.⁹ 1956 óta foglalkozott komolyabban a könyvjegykészítéssel. Az 1962-es varsói ex libris kiállításon debütált, azóta rendszeres résztvevője volt a malborki biennáléknak és a nemzetközi ex libris kongresszusoknak. Egyedi formanyelvére a humor és a játékoság is jellemző. A Minajev-gyűjtemény Semsey Andor számára készített könyvjegyeit tartalmazza.

Edward Grabowski (1904–1966) az 1964-es krakkói ex libris kongresszuson kerülhetett személyes kapcsolatba a magyarokkal. Nagyszámú külföldi megrendelői között a magyar Semsey Andor számára készített ex librise található Minajev gyűjteményében, mely egy kupát felemelő, mulató férfit ábrázol. Grabowski, realista művészként, képvilágában csak ritkán lépte át a valóságot. A feliratok betűtípusát is a mondanivalóhoz igazította, a dekorativitás jegyében. Ezt láthatjuk például Semsey Andor ex librisében, ahol a szöveg szalagszerű elrendezésben szerepel. Készített könyvjegyet Galambos Ferenc nevére szólóan is. Az 1950–60-as évektől gyakran alkotott több színnyomatú fametszeteket, melyeknek

nemzetközi szinten is nagy sikere volt. Varsói, stockholmi, bécsi, kopenhágai kiállításai mellett 1965-ben bemutatkozott Budapesten is.¹⁰

Edward Grabowski grafikája (Semsey Andor ex librise)

Következzen az ex libris rendelők bemutatása! Az exlibrisológiai kutatások szempontjából új terület a gyűjtők, a könyvjegytulajdonosok személyének egy gyűjtemény egészére kiterjedő kutatása. A vizsgált orosz Minajev-gyűjtemény hungarika ex libris megrendelői nemzetiség szerinti megoszlása tekintetében érthető a magyarok kiugróan magas aránya a külföldiekhez képest (75% – 25%). A 230 beazonosítható magyar ex libris rendelő közül kiemelkedően sok lap szerepel Réthy István, Galambos Ferenc, Semsey Andor, Szigeti István, Lippóczy Norbert és Lippóczy Miklós nevére. De említhetném még Petrikovits László, Gombos László, Kertész Dénes, Erdélyi István gyűjtőket.

A közismert magyar emberek, hírességek közül Radnóti Miklós (1909–1944) és Berda József (1902–1966) költők, Hofi Géza (1936–2002) színész, humorista, Jandó Jenő (1952–) zongoraművész, Kodály Zoltán (1882–1967) zeneszerző, népzenekutató és Szász Endre (1926–2003) festő, grafikus nevére szólnak ex librisek.

További tanulságokkal szolgál a külföldi megrendelők – akik számára magyar grafikusok készítettek ex librist – nemzetiség szerint csoportosított bemutatása. A külföldi tulajdonosok nevére 140 ex libris készült, mely 85 tulajdonost jelent. A legtöbb könyvjeggyel szerepelnek a következő megrendelők: a német Axel Leier, a francia Paul Pfister, az észt Paul Ambur, a lengyel S. Kotarski, a dán Klaus Rödel, az olasz Gianni Mantero. Orosz-szovjet megrendelők: Sz. G. Ivenszkij, L. M. Zsitomirszkij, V. K. Polikarpov.

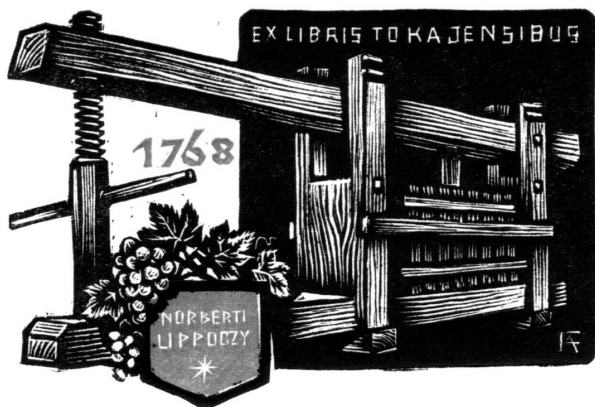
A lengyel megrendelők közül Stefan Kotarski (1902–1975) történész, tanár, ex libris gyűjtő és szakíró, a lengyel ex libris egyesület egykori elnöke. Kutatta Opatów történetét, a helyi múzeum munkájába is bekapcsolódott, sokat publikált.¹¹ A Kisgrafika Értesítő 1963-as számában jelent meg egy felhívása, mely szerint magyar ex librisek gyűjtésére specializálta magát.¹² Halála után özvegye – férje akarata szerint – a lengyel Nemzeti Könyvtárnak ajándékozta gyűjteményét.¹³ A Minajev-gyűjteményben található, Andruskó

Károly által készített ex librisei változatos tematikájúak: űrjelenet, erdőrészlet, gótikus betűk. Az 1970-es magyarországi ex libris kongresszusra tervezett lapján a magyar Alföld látható, gémeskúttal.

Lech Kokociński (1944–) lengyel jogász, bíró, a Kulturális Minisztérium munkatársa, bibliofil és gyűjtő, numizmatikus, a Lengyel Könyvbarátok Egyesületének tagja. Alapítója és első elnöke az 1991-ben alakult Lengyel Numizmatikai Egyesületnek. Szerkesztője számos numizmatikai értesítőnek, nemzetközi konferenciák szervezője. Több mint 170 publikációja (cikkek, katalógusok stb.) jelent meg. A krakkói Nemzeti Múzeum számára több ezer darabot ajándékozott numizmatikai gyűjteményéből, emellett kéziratokat, kiadványokat.¹⁴ Több könyvjegyet rendelt a híres lengyel grafikustól, Zbigniew Dolatowskitól. Az általam vizsgált orosz gyűjteményben az 1970-es XIII. Nemzetközi Ex libris Kongresszusra Andrzej Waclawczyk által készített különleges képi megformálású, rovátkolt stílusú ex librisei szerepelnek.

Janusz Szymański (1938–1998) varsói vegyészprofesszor, üveg- és kerámiaintézetben dolgozott, a lengyel kerámia múzeum egyik alapítója. 1960 óta foglalkozott kisgrafikagyűjtéssel, kb. 20 000 ex librisből álló gyűjteményt hozott létre, kiállításokat szervezett.¹⁵ A Rudomino-könyvtárban egy magyar vonatkozású ex librise szerepel, Fery Antal népies stílusú, galambot ábrázoló grafikája.

Összegzésül. A kutatás tárgyát jelentő, a moszkvai Rudomino-könyvtárban fellelhető ex libris anyag hungarika vonatkozásai révén a 20. század magyar kulturális életébe nyújt betekintést, de tágabb kontextusba helyezve a témát, a világ számos országának ex libris életéről is képet ad. E külföldi gyűjteményegység hungarika szempontú bemutatásával, módszertani irányjaival példát mutatok a külföldi gyűjteményekben található magyar vonatkozású ex librisek feldolgozásának szempontrendszerére, megközelítési módusaira, mintát adva a további hasonló jellegű kutatásokhoz.

Fery Antal grafikája (Lippóczy Norbert ex librise)

Jegyzetek

1. További részletek a konferenciáról a krakkói Pedagógiai Egyetem honlapján találhatóak: http://exlibris.up.krakow.pl/en/?page_id=15
2. A továbbiakban Vasné Tóth Kornélia 2017. november 15-én Krakkóban elhangzott angol nyelvű előadásának szerkesztett magyar változatát olvashatják. (A szerk.)

3. Előadásomhoz fő forrásul szolgált saját kötetem: VASNÉ TÓTH Kornélia: *A Moszkvai Rudominkönyvtár hungarika ex librisi hazai és nemzetközi kontextusban*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2015.
4. GALAMBOS Ferenc: Lengyel–magyar képzőművészeti kapcsolatok, *Kisgrafika Értesítő*, 1967. május, 346–349.
5. SZPUNAR, Andrej: Lippóczy Norbert, Tarnow város díszpolgára. Gömörország, 2008/2. sz., 90–91., http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=66272; VILLÁM Judit: Külhomból jelentjük. A Társadalomtudományi szekció szakmai kirándulása, látogatás Tarnówban. Könyvtári Levelező/lap, 2009. július, 24.
6. GALAMBOS Ferenc: Mai lengyel ex libris. Kiállítás a budapesti Lengyel Kultúrában, *Kisgrafika Értesítő*, 1966. december, 319–322.
7. SEMSEY Andor: *József Szuszkeiencz lengyel festőművész ex libris művészete*, *Kisgrafika Értesítő*, 1965. augusztus, 192.
8. *V. międzynarodowe biennale exlibrisu wspólczesnego*, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork, 1971. (katalog); *Exlibris Polski, Grupa RYS (1969 – nadal)*, http://ekslibrispolski.pl/?page_id=1914.
9. *Az ex libris művészei II.*, FISAE, Fédération Internationale des Sociétés d' Amateurs d' Exlibris, Szerk. GALAMBOS Ferenc, KBK, Budapest, 1970. (Előszó: Dr. SEMSEY Andor), 71–72.; *Exlibris Polski*, http://ekslibrispolski.pl/?page_id=2793
10. GALAMBOS Ferenc: Edward Grabowski, *Kisgrafika Értesítő*, 1967. szeptember, 382–384.
11. *Dr. Stefan Kotarski – prawie Opatowianin, Gadkowski.pl*, <http://gadkowski.pl/publikacja/dr-stefan-kotarski-prawie-opatowianin>
12. *Hírek*, *Kisgrafika Értesítő*, 1963. december, 62.
13. *Hírek*, *Kisgrafika*, 1979/1-2., 69.; *History of the National Collections, Polish Libraries today*, National Library Warsaw, 2001. Vol. 5., 18.
14. *Lech Kokociński, Muzeum Narodowe w Krakowie*, <http://www.muzeum.krakow.pl/Lech-Kokocinski-1944.346.0.html>
15. RÖDEL, Klaus: Janusz Szymański – en polsk exlibrissamler, *Exlibristen*, 1975., 3.; Janusz Mikołaj Szymański, https://pl.wikipedia.org/wiki/Janusz_Miko%C5%82aj_Szyma%C5%84ski; Szymański, Janusz Mikołaj, <http://worldcat.org/identities/lccn-nr98023566>

Csoportkép a kongresszusról